

تاریخچه قالیچه شاه عباس دوم

سید مهدی موسوی‌نیا

نقش معنوی بارگاه مقدس حضرت فاطمه معصومه (س) و جایگاه مذهبی شهر قم به عنوان مهمترین پایگاه علمی تشیع در جهان اسلام از مهمترین عوامل تأسیس موزه آستانه مقدسه قم می‌باشد. دوستداران این بانوی بزرگوار همواره در کنار اظهار ارادات قلبی، معمولاً وجوه نقدی و اشیاء مختلفی را تحت عنوان هدایا و نذورات به این بارگاه تقدیم داشته که در بین آنها آثار نفیسی همچون قرآن‌های خطی، مسکوکات تاریخی، پارچه‌ها و قالیچه‌های دست یافت و سایر آثار هنری را می‌توان مشاهده نمود.^۱

«با گذشت زمان و افزایش تعداد و مقدار این آثار نفیس ضرورت تشکیل مکانی به عنوان موزه آستانه مقدسه احساس گردید. بدین ترتیب با فراهم آمدن تمهیدات لازم «موزه آستانه مقدسه قم» در آبان ماه سال ۱۳۱۴ هـ.ش ابتدا در محوطه داخلی حرم مطهر (محل کنونی مسجد شهید مطهری) افتتاح گردیده و سپس در سال ۱۳۶۱ هجری شمسی به مکان فعلی واقع در میدان آستانه انتقال یافت.^۲

اکثر آثار فرهنگی موجود در موزه مذکور متعلق به دوره اسلامی و تعدادی نیز مربوط به پیش از اسلام می‌باشند.^۳

«ویژگی بارز موزه آستانه تنوع موضوعی آثار آن است و بخش‌های متعددی را شامل می‌شود که اهم آنها عبارت‌اند از ۱- قرآن‌های نفیس خطی ۲- تابلوهای خط و تذهیب ۳- انواع مسکوکات ۴- آثار فلز کاری ۵- آثار نقاشی ۶- ظروف سفالی ۷- کاشیکاری ۸- قالی و قالیچه‌های دست بافت ۹- پارچه‌های دست بافت ۱۰- خاتم کاری ۱۱- منبت کاری ۱۲- آثار حجاری ۱۳- احجار کریمه و سنگهای قیمتی ۱۴- شیشه و آبگینه و ظروف چینی.»^۴ در ادامه به توصیف بقعه شاه عباس دوم در مجموعه حضرت فاطمه (س) می‌پردازیم که یکی از عوامل مهم غنی شدن آثار موزه مذکور می‌باشد.

بقعه شاه عباس دوم

«به طور کلی حمل جنازه به مشاهد معتبر از قرن ۳ هـ به بعد وجود داشته و تقریباً در هیچ شهری به اندازه قم احباء علما و پادشاهان و رجال دفن نشده است. هیچ شهری مثل قم دارای قبرستانهای متعدد و بزرگ نبوده است. از شاهان صفوی شاه عباس دوم که بقعه او در طرف جنوب غربی بارگاه حضرت فاطمه معصومه (س) و وصل به آن می‌باشد. از شاهان دیگر صفوی می‌توان به شاه صفی که قبر او در رواق جنوبی حرم قرارداد و شاه سلیمان و شاه سلطان حسین که بقعه این دو در وسط بنای جدید مسجد بالاسر می‌باشد.»^۵ دفن مردگان در بناهای مقدس در زمان صفوی فقط مخصوص شاهان این سلسله نمی‌باشد بلکه از شاهزادگان صفوی قریب به هفتاد نفر که به دست افغان‌ها کشته شده بودند، در سردابه بزرگی که مقبره خانوادگی صفویه خانوادگی صفویه بود در زیر صحن موزه (سابق) مدفون شدند.^۶

«مقبره شاه عباس دوم که از بناهای شاه سلیمان می‌باشد با سنگهای مرمری بسیار عالی و ممتازی بنا شده است. کتیبه بقعه شاه عباس دوم که به خط ثلث و به قلم استاد محمدرضا امامی است شامل سوره جمعه می‌باشد که به سال ۱۰۷۷ هجری چنانکه در پایین صندوق روی قبر برنگ مرمر چنین نوشته‌اند.

صندوق چو ساخت عقل تاریخش گفت صندوق مزار شاه عالم عباس^۷

گنبد بقعه مذکور شانزده ترکی متساوی الاضلاع دارای شانزده صفا می‌باشد که با سنگهای مرمری (معدن آن در جبال اصفهان می‌باشد) با نقش گل و بوته تزئین شده است.^۸

بقعه شاه عباس دوم دارای چهار در می‌باشد که در جنوبی آن سمت گنبد طباطبائی، در شرقی به سمت مقبره شاه صفی و حرم زنانه، در شمال شرقی به سمت روضه مطهره و در شمال غربی به سمت رواق غربی گشوده می‌شوند.^۹

ارتفاع پوشش بقعه تا سطح زمین حدود ۱۲ متر می‌باشد و دارای فرش از کاشیهای خستی فیروزه‌ای با ابعاد ۴۰ * ۳۰ سانتیمتر می‌باشد.^{۱۰}

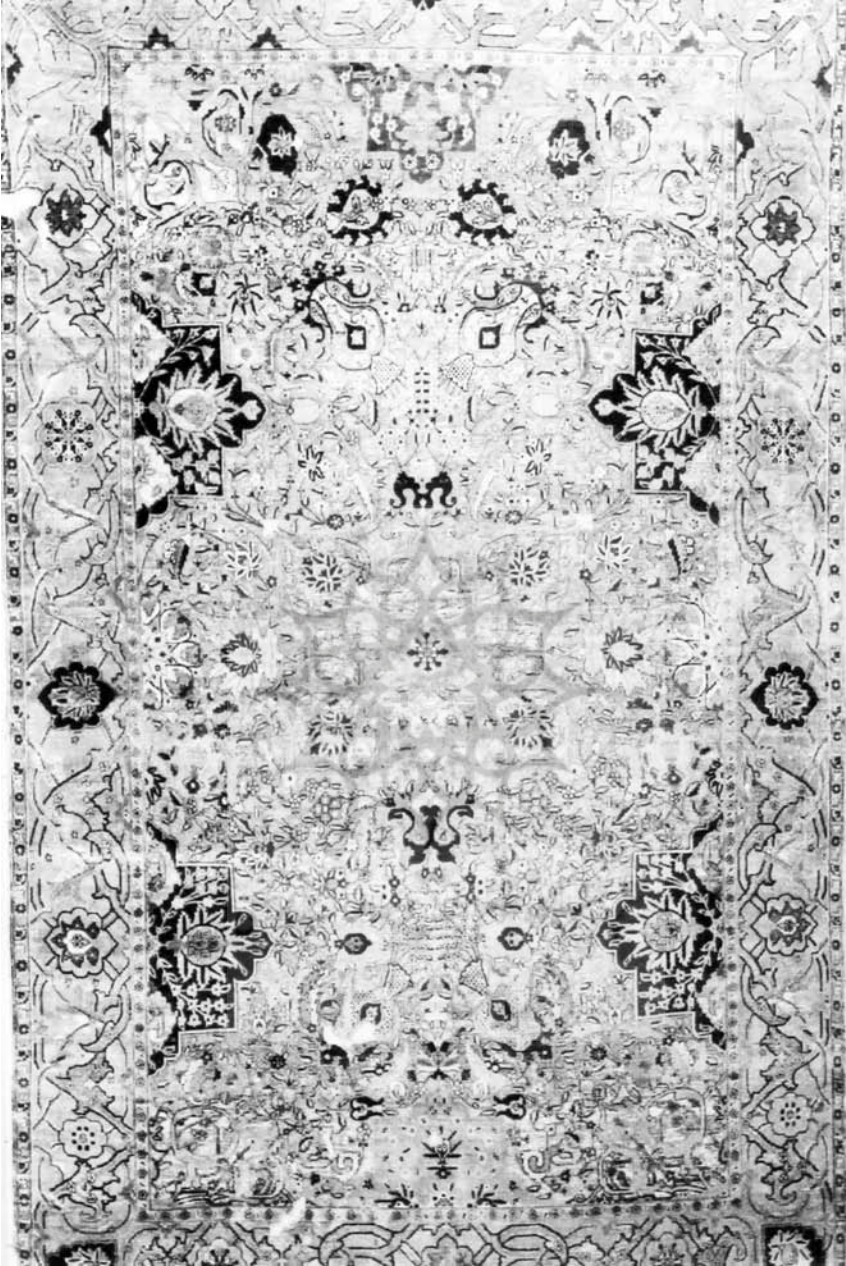
صندوق روی قبر به ارتفاع ۱ متر و طول ۲/۸۳ و عرض ۱/۷۳ متر با استخوان بندی مسی و آراسته به صفحات مشبک زرین و مزین به کتیبه‌ای از سورهٔ یس و صلوات کبیره بود که روی صفحه کمر بندی زرین کنده کاری ساخته بودند.^{۱۱}

به علت دزدیدن نفایس و صفحات زرین صندوق قبر توسط افغان‌ها و در نتیجه نامطلوب بودن آن، از روی مرقد برداشته و اکنون در گوشه‌ای از مقبره شاه سلیمان گمارده شده است.^{۱۲}

یکی از آثاری که در دوران صفوی در این بقعه گمارده شده بود، قالیچه روی قبر می‌باشد که در ادامه به توصیف آن می‌پردازیم.

قالیچه روی قبر شاه عباس دوم

سابقه قالی‌بافی در ایران از زمان هخامنشی و ماقبل آن رایج بوده و بنابر شواهد تاریخی وقفه‌ای در تولید آن حاصل نشده است. قدیمی‌ترین قالی مکشوف ایرانی متعلق به عهد هخامنشی است که در سال ۱۹۴۹

قالیچہ قبر شاہ عباس دوم

میآید از دره پازیرک (۸۰ کیلومتری مغولستان) در جنوب سبیری به دست آمد.^{۱۳} هنر قالی‌بافی در سبیر تعالی خود در دوران اسلامی به اوج تعالی رسیده و نمونه‌های زیادی از این قالی و قالیچه‌ها هم‌اکنون زینت‌بخش موزه‌های مختلف ایران و جهان می‌باشند. از میان مجموعه آثار فرهنگی موزه آستانه مقدسه قم، قالی و قالیچه‌های دست‌بافت به دلیل اینکه آمیزه‌ای از هنر و صنعت مردمان ایران زمین می‌باشد، از نظر ظرافت و کیفیت طرح و نقش و رنگ دارای ارزش هنری بالایی است.

قدیمترین و بزرگ‌ترین قالی ابریشمی متعلق به دوره صفوی است که به شکل دو نیم‌دایره بافته است. مساحت هر کدام از دایره‌های مذکور ۳۰ مترمربع و ضخامت آن حدود ۲ میلی‌متر می‌باشد که از کارهای استاد نعمت‌الله جوشقانی است.^{۱۴}

عالی‌ترین قالیهایی ایرانی در زمان صفویه به ویژه در زمان حکومت شاه طهماسب و شاه عباس بافته شده بود. در این دوره مکتب‌هایی در قالیبافی تحت عنوان مکتب شاه طهماسبی و مکتب شاه عباسی شکل گرفت.^{۱۵} قالی و قالیچه‌های موزه مذکور دارای طرح‌های مختلفی چون قالی ترنج‌دار، قالی گلدار، قالی‌های طرح گلدانی، قالی‌های طرح شکارگاه و طرح باغی و همچنین قالیچه‌های سجاده طرح محرابی با آیات قرآنی و زیارت‌نامه‌های مختلف می‌باشند.^{۱۶}

قالیچه مذکور ابریشمی با زمینه نخودی، بافت جوشقان با حاشیه زمینه فیروزه‌ای که با طرح‌های اسلیمی به رنگ نخودی زینت شده و در فواصل معین از حاشیه ترنج‌های کوچکی به رنگ‌های نارنجی و سورمه‌ای نقش شده است. نقوش متن عبارت از یک ترنج مرکزی به رنگ نخودی و چهار لچک ترنج به رنگ نارنجی در چهار گوشه آن. چهار نقش گلدان به طور قرینه در قسمت بالا و پایین ترنج در قسمت طول چهار طرح محرابی به طور متقابل یعنی دو تا دو تا رو به روی هم و در قسمت عرض هم دو طرح محرابی یکی به رنگ قهوه‌ای و یکی نارنجی رو به روی هم دیده می‌شود. ابعاد قالیچه 171×268 cm می‌باشد.^{۱۷}

این قالیچه همراه با محراب بقعه علی بن جعفر و چند عدد کاشیهای ازاره علی بن جعفر در سال ۱۳۱۴ هـ از موزه آستانه قم به موزه ایران باستان انتقال یافت که این امر مورد اعتراض آقای مصباح تولیت موزه آستانه مقدسه قم قرار گرفت و مراتب اعتراض خود را در سال ۱۳۳۰ هـ به مجلس شورای ملی فرستاد. مجلس شورای ملی وقت نیز رونوشتی از نامه تولیت آستانه مقدس قم را به وزیر فرهنگ تسلیم کرد. وزیر فرهنگ نیز در نامه‌ای به تولیت آستانه مقدسه اعلام داشت که نقل و انتقال اشیاء موزه‌ای امری طبیعی و معمول در تمام موزه‌های جهان محسوب می‌شود. وزیر فرهنگ نیز اشیاء زیادی را از موزه ایران باستان و موزه‌های دیگر ایران به موزه آستانه مقدسه قم فرستاده و به اهمیت و استفاده علمی و صنعتی آن افزوده است.^{۱۸}

بنا به گفته مسئولان بخش اسلامی موزه ایران باستان قالیچه مذکور در سال ۱۳۸۴ هـ به همراه چند قالیچه دیگر از موزه ایران باستان به موزه آستانه مقدسه قم عودت گردید.^{۱۹} بنا به گفته وزیر فرهنگ وقت این قالیچه به طور امانت به موزه ایران باستان انتقال یافته است در حالی که این قالیچه به مدت قریب به هفتاد سال در موزه ایران باستان نگهداری شد.

نتیجه گیری

قالیچه روی قبر شاه عباس دوم نیز مانند هر اثر فرهنگی دیگر دارای شناسنامه ای متشکل از زمان ساخت، مکان ساخت، سبک، نوع تزئینات و ... می باشد. یک اثر فرهنگی اگر در جای اصلی خود باشد به طرز بهتری می تواند مخاطب را در شناخت جامع و کامل فرهنگ زمان خود کمک کند. با اینکه نقل و انتقالات موزه‌ای امری طبیعی در جهان محسوب می شود اما یک اثر فرهنگی نباید برای مدت زمان زیادی به صورت امانت در یک موزه نگهداری می شود. مثلاً قالیچه‌ی مذکور که قریب ۷۰ سال در موزه ایران باستان نگهداری شد.

بسم الله الرحمن الرحیم

در تاریخ ۱۳۱۴ سرزده از این قالیچه که در موزه ایران باستان نگهداری می شد به موزه قالیچه شاه عباس دوم در تبریز منتقل شد. این قالیچه در موزه قالیچه شاه عباس دوم در تبریز نگهداری می شود.

تبریز، ۲۰/۶/۱۳۸۷

سید مهدی موسوی نیا

۱۳۸۷/۶/۲۰

ورود به دفتر ثبت اسناد و کتابخانه ملی
 شماره ۴۷۱۰
 تاریخ ۱۳۸۰/۱۷/۱۳

۷۱۱

اداره کل باستان شناسی
شماره ۲۲۵۰۵ / ۸۰۸۱
تاریخ ۱۳۷۹ / ۷ / ۲۰

۱۶-۵

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
شماره ۴۷۱۱
تاریخ ۱۳۷۹ / ۷ / ۲۰

جناب آقای اسفندیاری رئیس مجلس شورای ملی

یاد داشت مورخه ۲۰ / ۷ / ۱۲۰۷ بضمیمه رونوشت نامه مورخه ۲۰ / ۶ / ۱۲۰۷ آقای مصباح تولیت در باب اشیاء آستانه حضرت معصومه (ع) زیارت شد بطوریکه خود آقای مصباح اطلاع دارند و از کار فرهنگ در سال ۱۳۱۴ ضمن اصلاحات آستانه مبادرت به تأسیس موزه مناسبی در آنجا نمود و اشیاء نفیس آستانه را بطورشایسته در جعبه آئینه ها و تالارهای مخصوص نهاد و یک نفر از کارمندان مطلع اداره کل باستان شناسی را هم برای مدیریت آنجا انتخاب و اعزام کرد و در ضمن چند فقره اشیاء نفیس موجود در خزانه آستانه از قبیل محراب بقعه علی بن جعفر و قالیچه روی - صندوق قبر شاه عباس ثانی و چند عدد دکاشیهای ازاره علی بن جعفر از آستانه قم بعرضه ایران باستان بعنوان امانت منتقل گشته به بهترین طرز در معرض نمایش گذارده شده است و حفاظت آنها از هر باب تأمین گردیده است و این عمل امری طبیعی و معمول به تمام موزه های دنیا میباشد که اشیاء مکرر از موزه های مختلف کشور بگرد یکجا امانت و قرض میدهند و بدینوسیله از گردآوری اشیاء نظیر همین هم در یک موزه محروم داشتن موزه های دیگر کشور از همان اشیاء جلوگیری مینمایند .

وزارت فرهنگ نیز اشیاء عتیقه زیاد و مختلف از موزه تهران و نقاط دیگر موزه آستانه ارسال داشته و برای تکمیل مجموعه های آن هر طور مناسب دیده اقدام نمود است چنانچه مجموعه اژدها مکتوفه در تپه سیالک کاشان و دکاشیهای رونبری و ازاره بقعه علی بن جعفر و مجموعه شمایل اهدایی مرحوم دیبا (تقوالدوله) و اشیاء عتیقه مشهد ارد هال کاشان و ظروف اسلامی مختلف موزه نامبرده فرستاده بدینوسیله بر اهمیت و استفا ده علمی و صنعتی آن افزود است و در همین حال از فقدان وسرقت چنین آثار نفیسی مانند آنچه در دوره های گذشته واقع میشد جلوگیری کرده است و چون موزه های دیگری هم در مرکز شهرستانهای دیگر تأسیس گشته یا در دست تأسیس میباشد این وزارتخانه روی نظر کلی که نسبت بمعرف نمودن آثار کشور در نقاط مختلف دارد میخواهد تا حد امکان همین ترتیب را در آینده نسبت بسایر موزه های نیز معمول نماید .

چند فقره اشیاء متعلق بآستانه قسم که بعرضه تهران آورده شده روی همین نظر بود چنانچه از ۱۲ عدد قالیچه مکرر و عدد آنها را بعرضه ایران باستان امانت آورده اند و بهترین و نفیس ترین اشیاء آستانه موزه قم نهادند .

اداره کل باستانشناسی

شماره

تاریخ

شماره ۴۰۰۰

-۲-

باترتیب بالا ملاحظه میفرمایند که بهیچوجه چیزی ازاشیا نفیسه آستانه ازین نرفته بلکه بطرز مناسب و شایسته در معرض استفاده علاقه مندان قرار داده شده و حفاظت آنها نیز کاملاً تأمین گردیده است . اسامی بقیمت معنوی و تاریخی این اشیاء در کتب تاریخ و فرهنگ ایران ثبت است . کتب تاریخ و فرهنگ ایران در اختیار محترم حضرت رفیعی در بانک است .

وزیر فرهنگ - دکتر عیسی صدیق

(Handwritten signature)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی

پیدا کرد
نام: ...
اسناد و کتب ...
در ...
۱۲

پیام بهارستان / د ۱، س ۱، ش ۱ و ۲ / پاییز و زمستان ۱۳۸۷

پی‌نوشت‌ها:

- ۱- یوسف‌زاده، بهزاد؛ راهنمای موزه آستانه مقدسه قم با نگاهی به سیر تاریخی هنرهای سنتی ایران-۰ انتشارات: زائر، ۸۶ ص ۱۱
- ۲- همان...، ص ۱۲
- ۳- همان.
- ۴- همان.
- ۵- تاریخچه قم و مساجد تاریخی آن- محمدرضا کوچک‌زاده انتشارات انشراح چاپ اول، تابستان ۱۳۸۰، ص ۱۲۳
- ۶- همان، ص ۱۲۳
- ۷- تاریخ قم موسوم به مختارالبلاد تألیف فقرای الله الغنی محمدحسین بن محمد حسن قمی مدعو بناسر(ناصرالشریعه)، چاپخانه اسلامیة کتاب پنجم آبان ماه سال ۱۳۲۴ هـ ص ۱۰۵
- ۸- گنجینه آثار قم جلد نخست بنام قم و روضه فاطمیه با ۹۴ کلیشه چاپ اول ۱۳۴۹ در چاپخانه مهر استوار قم از سلسله تألیفات فیض ص ۶۰۵
- ۹- همان، ص ۶۰۶
- ۱۰- همان، ص ۶۰۸
- ۱۱- همان، ص ۶۰۹
- ۱۲- همان، ص ۶۱۰
- ۱۳- راهنمای موزه آستانه مقدسه قم، ص ۶۵
- ۱۴- همان، ص ۵۷
- ۱۵- گلچینی از هنر دوران اسلامی ۳ ج ناشر موزه ملی ایران، چاپ اول، ۱۳۷۵، مقاله قالیبافی زهره روحفر
- ۱۶- راهنمای موزه آستانه مقدسه قم، ص ۵۷
- ۱۷- کاتالوگ قالیچه‌های موزه ایران باستان، بخش اسلامی
- ۱۸- کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، دوره ۱۲، کارت ۴۸، جزوه‌دان ۱۶، شماره پوشه ۲۱
- ۱۹- گفتگوی اینجانب با مسئولان بخش موزه ایران باستان

